

SZEDERJESI CECÍLIA

Zsidó nők a salgótarjáni vészkorszakról

A rendszerváltás éveiben, 1989–1990-ben készítette a Nógrádi Történeti Múzeum muzeológusa, a 2003 végén tragikus hirtelenséggel elhunyt Hídváry István azt a tizennégy interjút, amelyek jelen feldolgozás alapját adták. A tabulistáról hivatalosan immár lekerülő, 45–46 év elteltével kibeszélt fájdalmas emlékek szinte az utolsó pillanatban kerültek el a feledés homályába merülést: az úgynevezett első generációsokkal magóra vett, sajnos szinte kizárólag a vészkorszak hónapjait érintő és irányított (kérdéssor alapján zajló) beszélgetések alanyai közül ma már alig néhányan élnek. A gépelt változatában mintegy 120 oldalnyi interjúanyag mindmáig nem kerülhetett kiadásra, elemzésre részleteiben is csak kerülőutakon.

A tizennégy interjúból hetet emeltem ki: ezek hét salgótarjáni asszonnyal készültek és a Salgótarjában eltöltött utolsó hetekre, hónapokra, illetve a városból való elhurcolásukat követő első napokra koncentrálnak. (Összesen kilenc nőt és öt férfit keresett fel Hídváry, a kilenc nő közül azonban ketten az akkor önálló Somoskőújfalun éltek – őket a salgótarjániaktól eltérő sorsuk miatt hagytam ki az elemzésből.) Mindannyiuk a salgótarjáni gettóból, gyűjtőből került az Auschwitz felé induló marhavagonokra (a somoskőújfalusiakat a távolabbi Kisterenyén gettósították). A koncentrációs, illetve munkatáborokra vonatkozó emlékek már egy más, kevésbé egyedi és ismeretlen történetet formálnak, ezért nem szerepelnek itt.

A hét emlékező adatai az interjúk fejlécein „hiányosan” és nem mindig pontosan szerepelnek (lásd a *táblázatot*). A név helyett például többnyire csak monogramok állnak, ám az interjúkból sokszor fény derül a mögöttük rejtőző (férj)nevekre. A meginterjúvult férfiak ugyanis minden esetben teljes nevüket vállalva szerepelnek (például Almási Géza kont-

ra A. G.-né), részben pedig gyakran így bukkannak fel az interjúk törzsszövegeiben is (például K. J.-né visszaemlékezésében: „Azt mondták neki, hogy Kivovics úr, öltözzön és jöjjön velünk. Jenő ekkor azt mondta nekem:...”). Utónevük hasonlóképpen nem marad titok, a helybeliek közül sokan tudják, kikről is van szó tulajdonképpen. Ennek ellenére az interjúk egyes részletei azóta több kiadványban csak úgy jelenhettek meg, hogy az 1989–1990-ben még teljes nevüket vállalókat is szigorúan monogramok takarják.¹

Másrészt a fejléceken az interjúkészítés (pontosan meg nem jelölt) időpontjában fennálló életkort tüntették fel – illetve egy esetben hiányzik ez az adat is. Az interjúalanyok közül többen elmondják mesélés közben, hogy hány évesek voltak a vészkorszak idején. Miután az interjúk nem egy évben készültek, illetve az elbeszélt történet sem egy évet ölel fel, valakinél két életkor szerepel.

Név – az interjú fejlécén szereplő módon	Életkora		Az interjú terjedelme gépelt oldalon
	a vészkorszak idején	az interjú felvételekor	
1. G. A.-né	38–39	85	5
2. A. G.-né	30	76	6
3. Sz. A.-né U. Zs.	15–16	62	17
4. Cs. Gy.-né	19–20	66	17
5. Zeisler Györgyné	22	68	6
6. Faragó Miklósné Paszternák Ibolya	25	71	7
7. K. J.-né G. Ilona	ismeretlen	ismeretlen	9

Az egy-egy témát (például gettóélet), ismert eseményt (például Bellák doktor halálának körülményei – lásd alább), az interjúkészítő által érdekesnek tartott, nem ismert részleteket (például mit ettek a gyűjtőben) érintő kérdések, pontosabban a válaszok alapján Hídváry István – el-

¹ PÁSZTOR (SZEDERJESI) Cecília: *Salgótarjáni zsidótörténet. Általános és középiskolások számára*. Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból. Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján, 2003; SZEDERJESI Cecília–TYEKVICSKA Árpád: *Senkiföldjén. Adatok, források és dokumentumok a Nógrád megyei zsidóság holocaustjáról*. Adatok, források és dokumentumok a Nógrád Megyei Levéltárból. Nógrád Megyei Levéltár–Stúdium Libra Bt., Salgótarján–Balassagyarmat, 2006.

mondása szerint – a legvalószínűbb igazság kiderítésére, a sokból egy történet kerekítésére törekedett volna.² Ám nem lehetetlen és nem érdektelen a „tipikus” válaszok kigyűjtése helyett, mellett az előforduló legkülönbözőbb variációk összevetése, valamint a közvetlenül kapott információk mellé az indirekt, a sorok között olvasható tartalmak vagy éppen a kérdés nélkül felmerülő témák (például hogyan jelennek meg a nők interjúiban a férfiak) feltárása sem. Néhány gondolatkört kiválasztva igyekszem mindezekből ízelítőt adni, az interjúk szövegét ilyen módon (át)csoportosítva bemutatni.

Az *életkori* adatokból kitűnik, hogy a túlélők – egy magát a valóságosnál idősebbnek hazudó, így a gázkamrától megmenekülő lány kivételével – már nem gyerekek a holokauszt idején, kettőjüket (Sz. A.-né és Cs. Gy.-né) leszámítva családosok, sőt, zömmel kisgyermekes anyukák, fiatalasszonyok. Az ismeretlen életkorú Kivovicsnéról csak annyit tudunk, hogy az auschwitzi szelektáláskor mostohalánya állapotos – vagyis azt leszámítva, hogy férjnél volt, semmit. Különösen érdekes megfigyelni, hogy az 5–7 oldalas lejegyzett interjúszövegekhez képest a két fiatal lányé mennyivel terjedelmesebb (egyenként 17 oldalt tesznek ki). Vajon csak frissebbek szellemileg az idősebbekhez képest, vagy valóban élénkebben voltak képesek figyelni, mint arra utalnak is („Ugye, én aztán az életben soha többé nem figyeltem semmit úgy, mint akkor...” – Sz. A.-né), mert életkoruk miatt másként dolgozták fel a történeteket? Az ő emlékeik részletesebbek, aprólékosabbak. Egyikük csak 6, másikuk 12 oldalon keresztül „beszél” Auschwitzról és a munkatáborokról, tehát egyiküknél az otthoni utolsó hetekre toódik erőteljesen a hangsúly, a másikonál a táborokra, de mindkettőjüknél egyértelmű az aránytalanság – a többi interjú szerkezetével összevetve is. Kifejezetten pozitív töltésű szavak, mint remény, boldogság, ugyancsak a két fiatal visszaemlékezéseiben bukkannak fel egyszer-egyszer – és nemcsak a salgótarjáni utolsó hetek, hanem Auschwitz kapcsán is.

Sz. A.-né 15 évesen például kis barátnőjével úgy próbált segíteni a gyűjtőbe zárt zsidók nyomorúságán-szomorúságán, hogy leszedte a bányaistálló ablakait eltakaró, besötétítő kátránypapírokat. Nagy ijedelmükre csendőrök vitték magukkal őket.

„Nagy izgalom volt. Börtönbe zárnak, és minket kettőnket onnan külön fognak vinni. Nagy volt az ijedtség a barátnőméknél, mert ő volt a legnagyobb gyerek otthon. Vele állítottak ki a csendőrök, délig álltunk,

² Pár hónappal váratlan halála előtt kért fel maga mellé társszerkesztőnek, a munkálatok azonban a tragédia után teljesen elakadtak.

hogy majd jön a váltás, mikor is megjelent az a csendőr, aki kész volt szétverni a talpát a nővéremnek, Zsuzsinak, aki mögöttem állt. Ő már csakugyan jártas volt a rendőri dolgokban, és elkezdett könyörögni, hogy én vagyok a húga, és mi azt nem tudtuk, hogy ezt nem szabad csinálni, hát engedjenek el. Ez zajlott másfél órát, nem tudták, mit csináljanak, hogy elengedjenek-e. Hát, végül is elengedtek, de azzal a feltétellel, hogy végül meg fogjuk kapni a büntetésünket. Nem mondják meg, hogy hogy, majd fogják tudni, és mondjuk be a neveinket. Nagyon boldogok voltunk! A vége ennek az volt, hogy amikor megkezdődött a vagonírozás, akkor nekünk kettőnknek külön kellett állni, és nekünk kellett ott maradni, és minden ingóságot, élelmiszert és ami még ott maradt, a vagonhoz kihordani. [...] Legutoljára szállhattunk fel a vagonba, addig hordtuk a csomagokat. Hát, nem voltunk éppen a legerősebb fizikumúak, két tíz-tizenöt éves kislány, de mindegy, végigcsináltuk.”

Többen – talán a munkaszolgálatos férfiak példája nyomán – kisebb-nagyobb sikerrel azzal nyugtatták magukat vagy másokat, hogy őket is „csak” munkára fogják majd.

„...egy húszéves emberben benne volt a remény, hogy hát visznek dolgozni. Ez volt a jelszó.” (Cs. Gy.-né)

„[A gyűjtőbe] 30 kilós csomagot lehetett vinni. [...] Hát föl bírtam 30 kilót emelni? Volt egy új lepedőm, abba belecsomagoltam a legszükségesebb fehérneműt meg ruhát, mert azt hittem, hogy dolgozni megyünk és arra szükség lesz, és azt húztam végig az utcán. Mire odaértünk, hát a lepedő tiszta rongy volt és kihullott minden belőle. Na, mondom, most tette meg a legnagyobb szolgálatot nekem. És így értünk oda. Hát ott már nem kellett sehova se menni, ott már csak vártunk, hogy itt lőnek-e agyon, vagy elvisznek-e valahova, vagy mi lesz velünk. Míg egy napon: mindenki szedje össze magát, utazunk, megyünk.” (G. A.-né)

„Azt senki nem tudta, senki, hogy hová [megyünk] és minek. Dolgozni megyünk, az volt a jelszó, hogy munkára megyünk. Aztán gyanús volt nagyon, hogy ilyen, emberekkel sűrűn telerakott vagonokban, amit lezártak... Ez már nagyon gyanús volt. Ha dolgozni visznek, akkor miért csinálják?” (A. G.-né)

Érdekes, amit a helyi *zsidó tanács* működéséről, a *rendőrkapitányság* való kapcsolatáról tudnak, gondolnak az interjúalanyok. Négyen is említést tesznek Jánossy rendőrkapitányról, akit a zsidó tanács köztudottan pénzzel próbált hatékony segítségre ösztökélni, s egyikük sem fest róla negatív képet. Sőt! „Biztosan hallott már róla, Jánossy Ödön volt a rendőrkapitány. Egy végtelen rendes ember volt. A fia, Jánossy Laci, a bátyámmal járt együtt gimnáziumba, a lánya idősebb volt. Na-

gyon rendes ember volt, csak így tudok rá visszaemlékezni” – mondja Cs. Gy.-né. Friedler Samuról, a zsidó tanács és egyben a hitközség elnökéről, családjáról érdekes mód talán még semlegesebbek az emlékeik (de semmiképp sem jobbak), mint Jánossyról. Ugyancsak meglepő, hogy a rabbiról senki nem beszélt az interjúzásokkor.

„A zsidó tanács tagjai tekintélyes emberek voltak, akikben megbízunk. Friedler Samu, a zsidó tanács elnöke [...] kapcsolatot tartott a rendőrkapitánnyal, akit dotáltak havonta. [...] Biztos meg volt elégedve a rendőrkapitány. Sajnos volt egy alkalom, amikor kértek zsidó tűszokat megsemmisítésre. Ez 44. április végén volt, amikor odaadták a Dreisch Itziget, azt az ügyefogyott, nagyon szegény embert, meg a Schömbachot, aki szintén nagyon szegény ember volt. Négy ilyen embert. [...] A németeknek előleg kellett. [...] Életem legnagyobb meglepetése az volt, amikor a Friedler Samu lányát, a Friedmann Sándornét a gyerekével láttam bejönni a bányaistállóba. Azt hittem, a Jánossy főkapitány meg fogja ezeket menteni.” (G. A.-né)

„Volt egy rendőrkapitánya Tarjának. Jánossynak hívták. Ez a Jánossy, nemcsak ő, a többiek is, akik a rendőrségen dolgoztak, havi fix fizetést kaptak a hitközségtől, hogy rendesek legyenek. Jó fizetést. Az egész pénz, ami a hitközségnek volt, az elment erre. Ez egy olyan megvesztegetés volt. Korábban is kaptak pénzt. Szóval, mikor a helyzet kezdett olyan lenni, nem mi voltunk az első város, akkor kezdték őket pénzelni. Ezt már a G.-né mondta nekem, mert én ezt nem is tudtam, illetve nem is gondoltam rá. Na most, a hitközségi elnököt Friedlernek hívták. Könyvkereskedő volt. Azt mondja a G.-né, hogy az a legnagyobb meglepetése volt neki, hogy a gettóban meglátta Friedlernét meg a lányát, Mártát, meg a Friedlert. Azt mondja, hát, ha ezek is itt vannak, ezek is jönnek, akkor nem tudnak semmit. Akkor ezek épp olyan tudatlanok ebben a dologban, mint a többiek. Ők csak azért adták a pénzt, hogy könnyítsenek az embereken.” (A. G.-né)

„A zsidó tanács, mint olyan, azt hiszem, már csak az utolsó pár napban működött az istállóban, és ez is azért, mert a németek szerették volna, hogy a tanács és mások előtt legyen velünk szóba állva, és rajtuk keresztül legyen elmondva mindaz, amit akartak. Hát volt egy elnöke a városnak, a Friedler Samu, azt hiszem, hogy ő volt. Ő intézte a hitközség ügyeit. Ő nagyon jó összeköttetésben állt az akkori rendőrkapitánnyal, Jánossyval. Jánossy sok pénzt kapott és fogadott el a Friedlertől, és mondta is, hogy meg fog mindenkit menteni még a gettóból. Hát Friedler, szegény, rohángált, kapkodott, mindenét pénzzé tette. A vidéki zsidók ügyében már nem volt mit csinálni, de ő, ez a rendőrkapitány, gondolom,

az utolsó percre megkapta ezt a pénzt, ami neki járt. És végül is kit mentett meg? Senkit. [...] A Hochhauser Károly bútorkereskedő volt még a tanács tagja. A Sonnenschein Jolán nem tagja volt, hanem titkárnő volt, ő volt, aki gépelt mindent a tanács mellett, ő volt, aki dolgozott meg mindent csinált a hitközség vezetője mellett. Nem tudom, hát biztos voltak benne még valakik, akik akkor segítettek. Ahogy én visszaemlékszem a gettóban is meg az istállóban is a Friedlerre, aki izzadt homlokára föltolta a kalapot és rohángált, rohant mindig valahova szegény. De hát hogy mennyire nem tudott semmit elintézni, arra eklatáns példa volt, hogy bejött a lánya a két gyönyörű unokájával, és Auschwitzban ölték meg őket, mert hát semmit se tudott elintézni se magának, se nekünk. Elsősorban saját magának intézett volna, ha tudott volna, de bejött az egész családja, és két hét múlva halott volt ővele együtt az egész család. Minden szándék megvolt benne, és megpróbált mindent megtenni, amit lehetett. A hite megvolt abban, hogy ő tud tenni valamit. Hát persze, mondom, csak így emlékszem – tizenöt éves voltam akkor –, hogy az izzadt ruhájában, az izzadt kalapjában csak rohant, rohant állandóan. Engedéllyel a kezében rohant a rendőrségre és oda-vissza. Hát aztán azt hiszem, a Jánossy is mondta, hogy nem tud mit tenni. Azt hiszem, akkor már a csendőrség vette át a dolgokat. Az uralta a helyzetet.” (Sz. A.-né)

A *csendőrökről*, sőt a *nyilasokról* sem egyöntetűen rosszak, bár időnként kissé zavarosak a felidézett emlékek, s ugyanez elmondható az egyszerű salgótarjáni *keresztény emberekről* is. Róluk az interjúalanyok mindig személyesként megélt történeteket említenek – legtöbbször olyat, amelyben ennivaló is szerepel –, míg például a korabeli, erősen antiszemita sajtó nem kerül szóba.

„Például ott volt egy tisztviselő, a Kimpján Dunda. [...] Ő, hogy úgy mondjam, egy hétr próbás nyilas volt, én egyébként majdnem azt mondom, hogy a barátom volt akkor is, amikor nyilas volt, egy olyan könnyelmű fiú, hogy aztán ő exponálta magát akkor a zsidók, hát... szorongatásában, hogy hogyan, azt nem tudom. [...] talán tartalékos tizedes volt, vagy nem tudom, micsoda, de [...] ezeket nem itt csinálta, nem Tarjánban, hanem másutt történtek ezek a dolgok. Úgyhogy én erről nem tudok konkrétat, hogy ő mit csinált.” (A. G.-né)

„A gettóban még egy csendőr is volt, a Domaházy tiszthelyettes Sátoraljaújhelyről. Rám borult, és azt mondta nekem, a szívem szakad meg, ha rá gondolok, hogy magukkal mi lesz. Ezt már a bányaistállóban [vagyis a gyűjtőben] mondta nekem. [...] Ott raktáros voltam, és ez a Domaházy minden nap behozott nekem egy kenyeret, és még cseresznyét is hozott. Annyit mondott csak, hogy ezt ne felejtsem el.” (K. J.-né)

„Őszinte vagyok: voltak, akik segítettek. Itt éltek Szmolkáék, egy mérnökcsalád, vasúti mérnök volt. Ő kenyeret csempészett be, és a kenyérben levél volt, hogy üzenjünk, hogy mire van szükségünk, mit küldjön. Ilyen volt több is. Az első ebédet, amikor visszajöttünk, Szmolkáéknál kaptuk. A pék Gólián Béla ruhakosárral hozta a zsömlét, letette a kapuba, a Steiner doktor házába. És voltak olyanok is, akik sok pénzt hoztak. Ezek már haszonlesők voltak. Ezek nem szívből tették, haszonlesésből. [...] Egyetlenegy emberről meg kell még emlékezmem, doktor Fingusról, a főjegyzőről, aki a kenyérjegyeknek, az élelmiszerjegyeknek volt az ura. Azt követelték tőle, hogy a zsidók ne kapjanak. És akkor lemondott az állásáról. Amikor vittek bennünket, a jóézésű emberek nem mertek közeledni, itt mindenki meg volt fenyegetve, aki még csak közel is ment abba az utcába, ahol a gettó van [...]. A szomszéd félt a másik szomszédától. Nem merték, nem állt módjukban, hogy segítsenek. Állt volna módjában a pápának, úgy mint a dán meg a holland királynak, aki föltette a sárga csillagot! Aki összegyűjtött 800 embert, ellop-ta ladikon, és úgy vitte Svédországba. A legelső sorban Amerikát vádoló-m és gyűlölöm, mert ha ők felrobbantották volna az auschwitz-i vasútvonalat, nem tudtak volna bennünket odavinni.” (G. A.-né)

„Egyetlenegy ember volt, aki éjszaka bejött a gettóba, egy nagyon kedves ismerősöm Mayer Vili, egy fiatalember, aki lánykoromban udvarlóm volt. Nagyon rendes volt, ételmet hozott, amikor már nem tudtunk kimenni, és ő még nem volt behíva katonának, még itthon volt. Egy éjszaka a záron keresztül, nem tudom, hogy, valahogy a hegyen keresztül bejött, és hozott húst meg kenyeret. Ezt szétosztottuk a családban. Harmincan voltunk. [...] Ma is él még Aczél Béla, aki segíteni akart rajtunk. Amikor még nem voltunk csendőrökkel körülvéve, bejött a gettóba, és azt mondta, hogy aki vállalkozik rá, azt én elviszem, és elbúj-tatom a téglagyárunkban. Ez Pálfalván volt. Még egyet szeretnék mondani. Ne tévedjünk, velünk a magyarok bántak el. Minket csak a határon ad-tak át a németeknek, addig mindent a magyar csendőrök végeztek. Egyet tudok mondani, hogy mikor minket a patak partján a szerelvényhez a vagonokba tereltek, Zs.-né kiállt az ajtóba, a boltjuk ajtajába, és énekelte – a saját fülemmel hallottam –, hogy: Száz zsidó egy sorba, mennek a vagonba. Nagy, kövér asszony volt, én, amíg élek, soha nem felejtem el.” (Zeisler Györgyné)

A Salgótarjánba tömörített zsidóság báméskodókkal kísért *gyalogmenetei* – a gettóból a gyűjtőbe, majd a gyűjtőből a vagonokba – egyéb-ként is mély nyomokat hagytak a túlélők lelkében, s úgy tűnik, különö-sen az erősebb impulzusokat kapó fiatalokéban.

„Tehát Pünkösöd másodnapján, hajnali négy órakor jöttek, hogy be kell menni a bányaistállóba. Csomagot vihettünk. Mindenki azt vihette, amit elbírt. Tudták úgyis, hogy meddig vihetjük a csomagjainkat. Az istállóig. De ez is, ennek a módja, ahogy ezt csinálták, négy órakor reggel, mert nagyon sietni kellett, hogy elfoglaljuk a helyet. Azok az ordító csendőrőrmesterek! Fel! Felkelni! Indulás! Na, akkor mindenki kiugrott az ágyából, nem tudtuk, hogy most mi fog történni, és gyorsan kapkodtunk össze mindent. Tulajdonképpen már össze volt mindenkinek készítve a holmija. Na, de ami ezután következett nekünk! A Gombóudvarban fel lett állítva egy ilyen kis sátorszerű fülke, ahol át kellett menni mindenkinek, aki az istállóba megy, még egy utolsó hipisre [moztozásra], még egyszer, utoljára megnézni, hogy kinek mi je van. A fülkébe kellett menni, ott még egy szülésznő megnézett, még a végbelét is a férfiaknak, nem találnak-e még valamit, amit eltehettek. Le kellett vetközni és mindenkit megnéztek. Én akkor 14–15 éves voltam, épp befejeztem, illetve abbahagytam az iskolámat, és az én elemis igazgató uram, N. A. volt, ő volt az, aki be volt öltözve katonatiszti egyenruhába. Beléptem a fülkébe, ő várt, hogy na, Zsuzsa, mid van? Mondá ő, mert hát, ugye, a tanítványa voltam még két-három évvel ezelőtt, még jól emlékezett rám. Személyesen csatolta le az órámat a kezemről és tette el az igazgató úr ezt az óriási fogást. [...] A Pécskő utcai általános iskolába jártam. Ő volt ott az igazgató. Ezzel egyszerűen kővé meredtem. Ez az igazgató úr, aki sok mindent mesélt nekünk az emberi jószágról, hogy hogy kell majd nekünk viselkedni, ha felnövünk és miegymás, és ő milyen nagy ügyel-gonddal csatolta le az órát a kezemről és tette a zsebébe! Az igazgató úr ezt főhadnagyi egyenruhában csinálta. [...] Na, ezután nem volt olyan egyszerű, hogy lemegyünk a bányaistállóba [...], végig állt a tömeg a későbbi Bartók Béla utcán, arra emlékszem. Nem is érdekelt az a tömeg, akik álltak kint, hogy örültek vagy nem örültek. A harmadik házban lakott az én osztályfőnököm és matematikatanárom, Horváth Gyuláné [...], és kijött a kerítéshez és végigzokogta, és kiabálta, hogy Zsuzsi, vigyázz magadra! No, hát ilyen volt. Ő ilyen. A menet végén volt még egy, a fordulatnál, a pataknál, ott voltak azok a szörnyű bányászházak, abban lakott az özvegy Ladányiné, aki még kirohant és adott egy darab kenyeret anyámnak, hogy Lenke, ezt vidd még magaddal. Ez mégis emberi megnyilvánulás volt. Nem akart senki megmenteni vagy eldugni, nem akart senki. Közönyösek voltak az emberek. Erre a három emberre emlékszem Salgótarjában.” (Sz. A.-né)

„[A vagonokhoz] délelőtt, akkor jöttünk végig, úgy emlékszem, hogy ami vezetett a bányai óvoda előtt, a gesztenyésen jöttünk végig a régi

Bartók Béla úton. És a patakpartra is emlékszem, mert ott álltak az emberek és néztek bennünket. Volt, aki sírt, volt, aki örült, mi meg teljes közönnyel, mint a barmok, akiket fejbe vertek és viszik a vágóhídra. Hurcoltunk, amit tudtunk, és amit hagytak, hát én nem sokat bírtam már, egyre kevesebbet. Annyira görcsösen ragaszkodott az ember ahhoz, hogy a család együtt legyen! És akkor mi már csak hárman voltunk, mert édesapám már nem volt itt.” (Cs. Gy.-né)

Az *értékek elvételével*, a polgári iskolában tartott *vallatásokkal* kapcsolatos – de mindig másokra, és nem saját magukra vonatkozó – emlékei mindenkinek vannak. Bellák fogorvosra vagy a likörgyáros Kovács testvérekre emlékeznek a leggyakrabban, igaz, nem egyformán.

„Volt, akit vertek, bizony, csak az öngyilkos is lett, annyira verték a polgári iskolában, hogy mondja meg, hova tette az aranyát. Fogorvos volt. A Bellák Pista. Leugrott a második emeletről a polgári iskolából. Nagyon megverték a Kovácsokat, a likörgyárosokat. Azok nagyon gazdagok voltak. Nagyon-nagyon megverték az egyik Kovácsot, azt tudom. A Nándort verték meg, a Kovács Nándort, most már emlékszem. Ekkor még a gettóban voltunk. A bányaistállóból már nem vittek el senkit. Volt úgy, hogy kivittek valakiket, de idegeneket, nem tudom, hogy kit, és volt, aki visszajött, és volt, aki nem jött vissza.” (K. J.-né)

„Az összes jómódú asszonyokat összeszedték és vallasni kezdték a csendőrségen, hogy hol van a vagyoniuk. Az én testvéremnek, Rózsának a fejét bekötötték egy reszelt tormás zsákba. Ezt képzelje el! A Kovács férfiakat úgy megverték, hogy a talpuk kék volt. Nem bírtak járni. Mikor bekerültünk a bányaistállóba, azok úgy feküdtek, mint a hullák. A Reinitz Ceredről egy gazdag ember volt, becsületes, jóra való ember volt, azt úgy megverték, hogy alig maradt benne élet. Nem is élte túl. A polgári iskolában a Bellák doktort kidobták az ablakon.” (G. A.-né)

„Olyat, hogy valakit megverték volna itt Tarjánban, olyat nem halottam. Volt, bocsánat, volt olyan, hogy bevettek egyeseket. Itt a Rákóczi úton van egy iskola, azelőtt polgári iskola volt, oda bevettek egyeseket vallasni, akikről azt gondolták, hogy valami vagyoniuk volt, hogy hová tették. Abban a házban, ahol mi laktunk, mi a földszinten laktunk, az emeleten lakott Bellák doktor. Bellák István, fogorvos. Nos, ezt a Bellák Pistát annyira megverték, de annyira megverték, aztán a második emeleti ablakból kidobták az utcára, mikor már jóformán nem élt, de még élt, de már csak haldoklott. Kinéztem az ablakon [...] és láttam, hogy egy ilyen parasztszekéren hoznak valamit. Amikor közelebb ért a kocsis, akkor megismertem, hogy Pista bácsi volt. Bevitték őt a kórházba, de még abban az órában meghalt. Bellák Pista nem sokkal előbb nősült, és vett a

feleségének Ózdon egy nagyon szép briliánsgyűrűt nászajándékba. Ez biztos volt, ezt mindenki tudta. Az udvaron volt – mert akkor még nem volt olyan központi fűtés, mint most – a fáskamrájuk. Korábban ott matatott a fáskamrában, nem tudtuk elképzelni, hogy mit csinál. Aztán bevitték a cselédlányukat is, akkor az a lány azt mondta, hogy ő tudja, hol van a gyűrű. És jöttek, és meg is találták. Egy gyűrűért agyonütötték. Hát lehet, hogy úgyis meghalt volna, hogy nem jött volna vissza. Egészséges fiatalember volt, munkaszolgálatos lett volna. Láttam őt haldokolva a parasztszekéren. Ott feküdt, szalmán vitték be őt a kórházba, és még aznap hallottuk, hogy meghalt, hogy már el is temették.” (A. G.-né)

A zsidó családok férfi tagjai egészen különös módon jelennek meg a visszaemlékezésekben, hiszen a munkaszolgálatról ez idáig megmenekült, általában tehetősebb férfiak a kínzások céltáblái lesznek, a többi fiatal férfi sokszor már évek óta munkaszolgálatosként van távol családjától, az idős férfiakat pedig valamiféle misztikus köd lengi körül.

„A gettóba, a bányaisztállóba, majd az Auschwitzba kerültek között a férfiak csak öreg emberek voltak, akik már nem lehettek katonák, munkaszolgálatosok. Minden középkorú és fiatalembert vittek munkaszolgálatra, sőt 16 éves fiúkat is már a leventéktől, már onnan el lettek víve, a velem egykorú fiúkat már akkor elvitték.” (Sz. A.-né)

„A férjem, az kint volt a Szovjetunióban munkaszolgálaton, és később öt évig fogságban. Nem is tudott a fiáról, illetve azt tudta, hogy terhesen hagyott itt engem, de a megszületéséről – bár táviratilag értesítettük őt – nem tudott, mert nem kapta meg azt. Csak később, jóval később, másoktól értesült arról, hogy megszületett a kisfia, aki sajnos közben meg is halt. Mire ő hazajött, akkor már nem élt. Csak a gondolataimban. És hát ez egy szörnyű dolog.” (Faragó Miklósné)

„Elhoztak egy század munkaszolgálatost az óvodába akkor, köztük a G. Gy-t is, az L. édesapját. Nagyon stramm katona volt és nagyon szerették őt, a századában közszeretnek örvendett, és hozzá talán bizalmasabb volt valahogy az őrmester, és ő már tudta akkor a híreket. Elmondta, hogy bevitték őket a bányaisztállóba, tehát akkor az idevezényelt munkaszolgálatosokkal csináltatták meg az istállóbeli szállást, ahova aztán az anyjukat, a gyerekeiket meg a testvéreiket vitték. Mert sok salgótarjáni volt ebben a munkaszázadban. A Hoffman Bandi, doktor Hoffman Endre, ő orvos volt, ő volt ott, akire emlékszem. Képzelje el ezt a tudatot, hogy önekik kellett megásni, megcsinálni ezt az istállót!” (Sz. A.-né)

„Egy hosszú szerelvény volt, 60–80 ember volt egy vagonban. Erre a szerelvényre Salgótarjából csak nők, gyerekek és idős férfiak kerültek. [...] A Grünwald Dezső volt a parancsnok, aki kereskedő volt és a Tűz-

helygyár mellett volt a boltja. Ő járt vagonról vagonra nyugtatni. Csak helyezkedjétek jól el, ne féljétek, nem lesz semmi baj.” (G. A.-né)

1944. április 4-én egy belügyminiszteri rendelet arra kötelezte a hitközségeket, hogy pontos névjegyzéket állítsanak össze az anyahitközség tagjairól. A salgótarjáni jegyzéken 1200 fő, 163 adózó szerepel. Április 8-án a város polgármestere egy újabb belügyminiszteri rendeletre összeíratta a salgótarjáni zsidó lakosságot a kikeresztelkedettekkel együtt. E szerint 1126 zsidó származású polgár, 353 családfő, 254 feleség és 519 gyermek élt a városban. (A megkérdezettek semmiféle összeírásra nem emlékeztek, így elképzelhető, hogy az adatokat a zsidó tanács elnöke mint hitközségi elnök adta ki, a nála meglévő jegyzékek alapján.) Május 3-án megkezdődött gettósításuk, s május 19-ig a salgótarjániak mellett 23 településről 2018 főt hoztak ide (Nógrád keleti részéből, Heves közeli falvaiból). A gettó a város három, egymáshoz közeli részében volt, amelyre (és általában a salgótarjáni helyszínekre) egy kivételével biztosan és pontosan emlékeztek az interjúalanyok: a mai Karancs Szálló, Pécskő utca, Kissomlyó utca által határolt rész; a mai főposta és DeMarco mögötti rész; a mai garzontól a Rákóczi iskoláig terjedő rész.

Jánossy rendőrkapitány május 11-én szabályozta rendeletben a gettó rendjét, május 12-től december 31-ig tervezett érvénnyel. Eszerint – például – csak 11 és 16 óra között (a kamarai ügyvédek reggel fél kilenc és 16 óra között) hagyhatták el a gettót bevásárlás és fontos ügyek intézése céljából, de ekkor is voltak tiltott területek. Eleinte vasár- és ünnepnapokon nem mehettek ki, május 16-tól pedig végképp megtiltották szabad mozgásukat. Június 5-én (gettósításuk tervezettől kicsit elcsúszott befejezte – május 19. – után fél hónappal) vonultak át a gyűjtőbe, a bányai istállójába. Itt június 13-ig voltak, akkor indultak Auschwitzba. A deportálás 16-án fejeződött be.

Számos esetben előfordult (interjünként ötször-hatszor), hogy a túlélőknek csak *bizonytalanul* sikerült felidézniük valamely emlékképet, vagy egyáltalán nem tudtak (nem akartak?) visszaemlékezni bizonyos dolgokra. Ezeknek a homályos, törlődött vagy tabuvá lett dolgoknak nagyjából a fele időpontokra, időtartamokra vonatkozik, ráadásul a gettó, a gyűjtő és a deportálás szakaszára más-más módon és mértékben.

Legtöbbször a *gettóéletről* beszélve bizonytalanodtak el az interjúalanyok (a hét interjúban tizenhatszor – tizenegy ilyen eset érhető tetten a bevagonírozás és a vonatút kapcsán, míg a bányai állásban eltöltött napok vonatkozásában csupán hat), többször, de nem elsősorban az időpontok, időtartamok kérdésében. Ezeket egyébként nehéz is lenne kontrollálni, hiszen a gettósítás folyamata (nem tartama) is 17 napot

vett igénybe, és nem mindenkit ugyanakkor különítettek el. A gettóban töltött hónapra (május) egy kivétellel jól emlékeznek, akik egyáltalán tudnak és akarnak emlékezni („1944 márciusában közölték, hogy ki kell költöznünk a lakásunkból, mert meg volt határozva, hogy hol van a gettó területe, ahonnan kitették a nem zsidó lakókat, és nekünk oda kellett költözni” – Zeisler Györgyné), ketten azonban teljesen bizonytalanok.

„Nem tudok visszaemlékezni, hogy meddig tartott ez a gettós élet, nem tudok rá visszaemlékezni.” (A. G.-né)

„Ötvenkilős csomaggal a Tibor-házba kerültünk, de semmi napot nem tudok én magának mondani. Mert énnekem ez az egész egy olyan önkívületi állapot volt, semmi dátum, naptár. Kit érdekelt? Vártuk, hogy holnap mi lesz a sorsunk. A rémhírek tömkelege, ami egymás riogatása volt csak, semmi más, mert semmi jóra nem tudtunk gondolni.” (Cs. Gy.-né)

Az ilyen és ehhez hasonló *magyarázkodások* egyébként is jellemző részei az interjúalanyok elbeszéléseinek.

„Nekünk olyan zaklatott volt az életünk azután, hogy az uramat elvitték, hogy én már nem tudok semmiről [...] Én kaptam egy fejbeverést, fejsérülést Németországban, és talán emiatt sok mindent elfelejtettem.” (K. J.-né)

„Az én feleleteim nagyon hiányosak lesznek. Mert én nagyon feledékeny is vagyok részben, másrészt nagyon el voltam keseredve, és nem is érdekelt. Egyszerűen nem érdekelt. [...] Nagyon rossz a memóriám. Nem emlékszem dolgokra vissza, mert nekem ott voltak az idős szüleim, akikkel törődni kellett, és nem is érdekelt.” (A. G.-né)

A gettóbéli életre való visszaemlékezések legbizonytalanabb kérdése *a mozgás szabadságával* (és ezzel összefüggésben többször az élelemhez jutással) kapcsolatos. Nem emlékeztek, vagy inkább utólag nem tudták elképzelni például, vajon hogyan jutott be az ennivaló a gettóba, vagy hogy egyáltalán szabad volt-e a kijárás-bejárás a gettóból, a gettóba.

„Egy igaz ember volt, ő a Szmolkáné volt, a Szmolka mérnök és a felesége. [...] A Szmolkáné hozott be nekünk kenyeret, állt órákig a kerítésnél, és a kerítésen át, nem tudom hogy, de beadta, amit hozott. Nem tudom, mit adott, de ő volt az, aki addig kereste az anyámat, míg ő valahogy odament a kerítéshez, és hozta, amit hozott. Ez nagy luxus volt akkoriban, olyan, amit nem kaphattunk senkitől.” (Sz. A.-né)

„Volt egy épület – hát, az már le van bontva régen – pontosan szemben a katolikus templommal, ott volt szemben nekünk a bejáratunk. Úgyhogy az épületnek az a fele nem volt gettó, mi ott kijárhattunk, bejárhattunk, senki sem kérdezte, ha kimentünk. Az egy saroképület volt,

a Bellák-ház. A másik fele pedig beleesett a gettóba. [...] Nem jártunk sehová, de én kimentem, elmentem azon az oldalon, ahol a katolikus templom volt Pálfalva felé, mert a Winter-udvar az viszont beleesett, az a zsidó templom mellett volt, az gettó volt. Onnan kirakták a keresztényeket, és egy asszony, aki hozzánk járt mosni, annál volt ruha, én elmentem hozzá. Egész nyugodtan mentem, énhozzám senki sem szólt, de mondanom sem kell, hogy nem adott ruhát. Biztos úgy gondolta, miért adja most ő ezt vissza, egyszerűen kidobott.” (A. G.-né)

„Mi a Karancs utcában laktunk szüleimmel, de amikor jött a rendelet, hogy a zsidókat gettóba tömörítik, akkor ide kellett költöznünk a Kissomlyó utcába. Én a másfél éves kisfiammal jöttem, az az én szemem fénye volt, és szinte látom magam előtt, ahogy a kiságyában ott áll és gügyörészik. Cirka két hétig laktunk ott. Laktunk? Hát voltunk. Ott nyomorogtunk, mert talán ki se szabad volt jönnünk, ha jól emlékszem. [...] A gettóbeli életet úgy képzelje el, hogy kimenni, vásárolni nem lehetett nekünk. Mindenki ott, abban a körzetben, kit hol helyeztek el, kellett hogy megéljen.” (Faragó Miklósné)

Különösen érdekes, hogy a *bányaistállóbeli emlékek* felidézésekor tetten érhető elbizonytalanodások egy kivétellel az *idődimenzióval* kapcsolatosak, sőt, az ehhez köthető határozott állítások is sokszor tévesek: a június 5. és 13. között itt töltött, vagyis ténylegesen legfeljebb nyolc-kilenc napot általában többnek érzékelték, akik egyáltalán érzékelték. A két fiatalnál például szóba sem kerül a gyűjtőbéli emlékeknél az időpontok kérdése – legfeljebb az, hogy kora hajnalban kellett átköltözniük a gettóból.

„A bányai istállóban 10 napig voltunk. [...] Mi már borzalomban voltunk. Amikor vittek a bányaudvarba, megzörgettek reggel, hajnalban az ablakot, mindenki kint legyen, és megyünk. Mi szinte már örültünk, hogy ott vagyunk. Már boldogan mentünk a halálba vagy akárhova.” (G. A.-né)

„Elég hamar elvittek a bányához, ide a bányaistállóba, ott is voltunk egypár napig. Hogy meddig, pontosan nem tudok rá visszaemlékezni. Egy hétnél tovább voltunk biztos ott, de hogy meddig, arra nem emlékszem pontosan. Nézze, az ember úgy el volt keseredve, hogy én nem emlékszem pontosan.” (A. G.-né)

„Azt tudom, hogy Pünkösd volt, és az volt az utolsó napunk, a Pünkösd-nap, szóval akkor voltunk utoljára a gettóban, és Pünkösd második napján jöttek értünk, reggel négy óraker. Szóval ez olyan május vége lehetett, jó május vége vagy június eleje. [...] A zsidó Pünkösdöt, azt töltöttük utoljára ott, és az valami szörnyűséges volt, mert ünnepelni is akartunk, meg nem is.” (Sz. A.-né)

„A bányaudvarban három hétig voltunk, nem tovább. Nem hiszem, hogy tovább lettünk volna. Nem tudom. Sok mindenre jól és világosan emlékszem...” (K. J.-né)

Ha az idő dimenziója így eltorzult is, a helyszínről szembetűnően sok színes, élénk *apró képdarabra* emlékeznek az interjúalanyok. Egymástól függetlenül ketten is azonnal átterelték a szót a gyűjtőbe kerülés időpontjára, az ott töltött időtartamra vonatkozó kérdést követően az élénkebb emlékekre, a rengeteg patkányra, a rothadó szalma szagára, a folyamatosan szakadó esőre...

„A bányaistállóban 10–12 napig voltunk, annyi volt, körülbelül annyi. Napra pontosan nem tudom megmondani, csak azt, hogy patkányok szaladgáltak.” (Zeisler Györgyné)

„Azt se tudnám megmondani, az időpontot pontosan, hogy mikor kerültünk a bányaistállóba. Csak azt tudom, hogy tele voltunk patkánnyal. Mindenütt tele volt a bányaistálló patkánnyal. Megették az élelmünket.” (K. J.-né)

„Na, akkor ugye megérkeztünk a bányaistállóba. Ott az volt, hogy az istálló udvarán volt fölállítva a latrina, az istállóba pedig minden lónak a helyére két családot költöztettek be. Mi érkeztünk először, az Óvoda tér, és mi még lent kaptunk helyet a kinti lóbeállóban, és még volt egy istálló, ahova el lehetett helyezkedni. Én mindenféleképpen kint akartam lenni a szabadban, mert ezt bent nem tudtam elviselni. És sikerült is, hogy kint lepakoltunk, és aztán, akik később jöttek, azok beljebb mentek. A Gombóék, akik a szomszédok voltak, hét gyerek volt meg a Gombó néni, akinek már három éve nem volt itthon a férje, egyedül a hét gyerekkel... Hát megérkezett szegény, azt se tudta, mit tegyen, a legkisebb négyéves volt, a legnagyobb tizenhárom... Betelepedtek egy ló helyére, aztán elkezdtek ugrálni a patkányok. És a legkisebb: Anyu, anyu, nézd, milyenek itt a cicák! Elkezdett ordítani szegény, az valami szörnyű volt. Elkezdtünk vadászni a patkányokra, aztán betelepedtünk. Jött egy szörnyű zivatar, folyt az úton, és képzelje el, amit vittünk, ott a fészerben, a takarónkat meg mindent átítatott a víz és az iszap, meg mindannyiunkat, hogy egymást se ismertük meg hajnalra. [...] egy ilyen vihar után ott volt négyezer ember berohaszva, hát, szóval, az borzalmas volt.” (Sz. A.-né)

„Arról emlékezetes a bányaistálló nekem, hogy le volt szórva a szalma a földre. Azt mondták, vihetünk, hát csináltuk ilyen tarka ágyhuzattal ágyneműt. Azt is vittük magunkkal, és mi azt hittük, hogy milyen szerencsések vagyunk, mert a fedett helyre bekerültünk a szalmára. És mikor lefeküdtünk és elkezdtek szaladgálni a patkányok, én elkezdtem sívítani, hogy én itt nem maradok. [...] Tehát édesanyámmal voltam

bent, és azt mondtam, hogy én ezt nem bírom, hogy rajtam a patkány szaladgáljon, inkább alszom kint, majd megszárijtjuk az ágyneműt. Úgy-hogy kimentünk a szabad ég alá. Ott zuhogott az eső. [...] Zuhogott az eső, erre emlékszem, és a férfiakat eleve kintre tették, és valami fészker, nem, nem fészker, valami tető volt. Arra emlékszem, hogy a bátyámnak első dolga volt, hogy az ágya fölé deszkadarabot kerített, és megcsinálta a könyvespolcát, hogy a könyveit fölrakja. Ennyi emlékem van. A rengeteg ember. Nem tudnám számszerűsíteni. Volt ott padlás, szóval nem volt már az emberi, az már egy lézengés volt, és még azt sem tudnám megmondani, hogy hány napig voltunk ott. [...] csak egy színes, őrlít kavalkád, ami az én emlékezetemben megmaradt. Nem sokat töltöttünk ott, úgy rémlik.” (Cs. Gy.-né)

A bűz, a szagok mellett visszatérő emlék a *sötétség* is: a gettó kifelé néző házainak ablakait a gettórendelet értelmében kellett elsötétíteniük (a bányaisztálló ugyancsak szándékosan elsötétített ablakairól már volt szó). Egyikük úgy emlékszik, kivilágított lakásban már a gettósítás előtt sem tartózkodhattak a zsidók.

„Azt hiszem, a gettóban papírral volt elsötétítve az ablakunk. Sőt előtte, még a Karancs utcai lakásunkban, az utolsó időkben sem volt szabad világosságnak tőlünk kiszűrődni. Senkinek a lakásából. Nem azért, mert bombázások voltak, hanem már akkor is megkülönböztetés volt, ha jól emlékszem. De erre nem esküdnék meg, ezt nem tudom biztosan. De itt a gettóban, úgy emlékszem, sötétké papírral kellett besötétíteni az ablakunkat. Hogy mi miatt, azt nem tudom, de biztos nagy bűnünk volt, mert zsidók voltunk. Gondolom, azért volt. Nem gondolom, tudom, hogy ez volt a bűnünk.” (Faragó Miklósné)

„Az ablakokat nem lemeszeltették, hanem be kellett papírozni, hogy ne lássanak be. Se ki, se be. Főleg be ne. Hogy a népek ne lássanak be, akik jártak a Fő utcán. Ne lássák, hogy a zsidók ott mit csinálnak.” (K. J.-né)

„Az én legjobb barátóm, Schweiter Márta jött be [a gyűjtőbe] az anyjával és a két testvérével. Jöttek, a kapuban vártam őket, de helyet nem foglalhattam le előre nekik, mert azt nem volt szabad. Őket oda tették föl. Nagy keservesen a beteg anyjával meg a két gyerekkel fölmentek oda, erre a padlásra. Egy csigalépcsőn kellett felballagni és koromsötét volt, egyszerűen nem tudtuk, hogy hová értünk. Se lámpa nem égett, sem semmiféle világítás, mert besötétítették, és ezzel el volt intézve. Egyszerűen azt sem tudtuk, hogy a gyerekekkel hogy tudnak megállni, nem-hogy lefeküdni. Nos, mondom, Márta, tudod mit? Kiszedjük a kátrány-papírokat, hogy levegő legyen, és annyit lássatok, hogy leülhessetek. Jó.

Hozzáfogtunk ketten az én barátnőmmel, és az összes lekátrányozott ablakot kiteptük, és azok így leestek a padlóra. Mindenki hálálkodott, hogy milyen okosak voltunk és ügyesek. Hála nekünk, világosság is lett, és mindenki olyan csodálatosan beszélt. Ültünk a babérjainkon, hogy milyen ügyesek voltunk, amikor is két csendőr úr rohant föl, hogy ki volt, aki kivette a kátrányt. Hát, mi tettük.” (Sz. A.-né)

A *deportálás* kapcsán felmerülő elbizonytalanodásoknak több mint fele ugyancsak az időpontok körül forog. A bevagonírozás dátumára jól emlékeznek (június 13.), ugyanakkor különös, hogy többen is határozottan rendelik hozzá a hét egy napját (hétfőt), tévesen (keddre esett). A napszakok kérdésében sincs egyetértés: ki reggelt, ki délelőttöt, ki sötét estét említ. Nem emlékeznek, pontosan hány napig voltak a vagonokba zárva, hétből hárman egyáltalán nem tudnak, nem akarnak erről beszélni.

„Az út Auschwitzba két éjszaka és két nap tartott. Hétfőn délután vagoníroztak be itt a sorompónál. Egy éjszakát álltunk a nagyállomáson, onnan reggel indítottak el és két nap, két éjjel utaztunk. Csütörtök reggel értünk Auschwitzba.” (G. A.-né)

„Amint leértünk a Nagyállomásra, mikor elindult a vagon, akkor volt légiriadó. Hozzákapcsolták a mozdonyt, és ott maradtunk a lezárt vagonban. Akkor voltam először bezárva, akkor féltem először, hogy mégis, mikor bombáznak, hogyan szaladhatok innen. Akkor jutott el tulajdonképpen a tudatomig, hogy mi történt velünk. Addig, ugye, olyan mozgalmas volt, mindig költöztünk meg mindig csomagoltunk, mindig jött valami új barátnő meg új fiú... De mondom, az volt az első, hogy le voltunk plombálva és megszólalt a légiriadó. Elég sokáig álltunk itt, mert sokára fújták le. Tudom, hogy már koromsötét volt, amikor elindultunk, mikor elindították a vagonot.” (Sz. A.-né)

„Június 13-án vagoníroztak, én úgy tudom, hogy keddi nap volt, 1944-ben. A tizenharmadika azért maradt meg bennem, mert két hónappal később kerültem el Auschwitzból. S én azt mondtam magamnak, hogy hát akkor nem is olyan szerencsétlen szám ez a tizenhárom. Délelőtt, akkor jöttünk. [...] Nem beszélek arról, ami a vagonban volt, embertelen volt. Hol voltunk mi attól, hogy zavarjon, ha valaki a szükségét mások előtt végezze el! Szörnyű volt. Rengetegen voltunk, úgy támogattuk az öregeket és egymást. [...] Ködösen, homályosan emlékszem, hogy a bátyám megcsinálta azt, hogy inkább nem evett, hogy ne kelljen... És ezért külön is féltettük.” (Cs. Gy.-né)

A téma kapcsán egyébként csak egyvalaki említette meg külön is, hogy az auschwitzi útra marhavagonokban indultak – talán mert ez olyan evidens? („És az nem egy olyan vonat volt, mint amivel Pestre utaztunk,

hanem marhavagonokba gyömösöltek be bennünket” – Faragó Miklósné.) Érdekes, hogy az ivóvíz hiányát szintén csak egyvalaki tartotta külön megemlítendőnek, a szükségvégzés körüli lehetetlen állapotok viszont négyüknél kerültek szóba. A szökés, menekülés lehetősége, gondolata is szinte csak a bevagonírozás és deportálás napjaiban merült fel.

„Volt itt egy suszter, Dudásnak hívták, akinek zsidó felesége volt. Ahogy mentünk az állomásra a vagonokhoz, az megfizette a rendőrt és kihúzta a sorból a feleségét, és itthon vészelte át az egészet, és meg is maradtak.” (G. A.-né)

„Dr. Kelemen Zoltán felesége, a Schlézinger Lili velünk lakott a gettóban a másfél éves kisfiával. A férje Somoson volt munkaszolgálatos. Neki, mint orvosnak, egy-egy nap be kellett jönni Tarjánba, és amikor már be voltunk zárva, mindig bejött hozzánk a gettóba a feleségéhez meg a gyerekéhez. Ilyenkor mindig találkoztunk. Amikor a bányaistállóba kerültünk, már nem tudott bejárni a családjához. Akkor látta őket újra, amikor a vagonok felé tereltek bennünket. Akkor az a szerencsétlen ember kiabált, hogy Lili, Lili! Nem tudott mást mondani, és nem tudta még a gyermekét sem kivenni a sorból. A családjából csak ő maradt életben...” (Zeisler Györgyné)

„Tény az, hogy Szauer gyógyszerésznek a felesége kiszállt a vagonból, nem azon az oldalon, ahol mi beszálltunk, hanem az ellenkezőn, a posta oldalán. Ment, a csillagot letépte, és gondolta, visszajön a lányához. Jött vele szemben egy rendőr, meglátta, megismerte őt, mert – elég ismert emberek voltak, patikájuk volt és szép asszony volt – ismerte őket mindenki. Hová, hová? Hová lesz? Karon fogta őt és visszahozta. [...]

Bár nyitva volt a vagon ajtaja, de az emberek annyira tudatlanok voltak, annyira nem ismerték, hogy mi lesz velük, hogy meg sem próbáltak szökni, mint Szauerné.” (A. G.-né)

„Vizet, azt nem engedtek, vízárt könyörögtünk, de azt nem engedtek. Aztán megindult a szerelvény, és aztán mentünk éjjel-nappal. Aztán átért a vonat Lengyelországba, és Lengyelországban megállt a szerelvény. Nagy szántó föld volt ott, ember sehol, sehol a közelben lakott terület. Lemehetett akkor mindenki elintézni a vécézést. Tehát mindenki lement. Anyám, Rózi és a kisfiú – próbáljunk megszökni. Igen, de Apukáék fönt vannak, mi lesz, ha megérkeznek és nem találnak minket? Visszamentünk a vagonba.” (Sz. A.-né)

Az arra vonatkozó kérdésre, hogy a vonat hol állt meg Auschwitz felé menet, a legtöbben (négyen) Kassára emlékeznek, emellett kétszer említik Krakkót és Miskolcot, illetve a már szóba került lengyelországi „megállót” a búzatáblákban, a semmi közepén.

„Amikor Miskolcra értünk, a vagonokon ilyen kis ablak van, én ottan kinéztem, és megláttam egy ismerőst, a Reiner Pistát. Ő az üveggyárban volt tisztviselő, most Budapesten él. Kinézek, és meglátom, ahogy ott áll egyedül, és kikiabálok: Pista! Hová visznek minket? Széttárta a karját. Nem tudom. Nem tudom, de ebben a vagonban lesz Erika. Az a felesége volt neki. Arra kérlek, vigyázz Erikára!” (A. G.-né)

„Kassán is megállt a vonat, ahol minden kocsi elé zsákkal odaálltak a német meg a magyar katonák, hogy adjuk le még a ruháinkat és ami van értékünk.” (G. A.-né)

„Kassát azt határozottan tudom, mert itt dobtam ki egy lapot, nem is lapot, egy darab papírra írtam, és azt címeztem meg Mayer Vilinek. Azt írtam: Nem tudom, hová visznek, azt látom kiírva, hogy Kassa, itt dobom ki. Nem tudom, ki, vagy kik, de postára adták a cetlimet és Vili megkapta. [...] Sajnos a Vili már meghalt, de, szóval azért mondom, hogy Kassa felé mentünk, mert azt hittük, hogy Bécs felé megyünk.” (Zeisler Györgyné)

„Még Krakkóban álltunk egy darabig, és akkor ilyen munkásszerelvények jöttek, munkásokat szállítottak hajnalban, és akkor mi álltunk az ablaknál szögesdrót mögött, ők kiabáltak: inkább legyünk öngyilkosok, ne várjuk meg, amíg Auschwitzba érünk. [...] Mi néztünk rájuk, hogy mit beszélnek és mit kiabálnak nekünk. Kiabálták, hogy itt haljatok meg a vagonban, ne menjetek tovább.” (Sz. A.-né)

Ha végezetül feltesszük a kérdést, mire is jók ezek az interjúk, ugyanazokat a válaszokat adhatjuk, mint amelyekre az oral history hasznosítói – bármely témakört vizsgálják is – általában felhívják a történészek figyelmét. Az interjúk nem a valóság, az igazság rekonstrukciójára hivatottak, sokkal inkább azt mutatják, alanyaik hogyan élték meg és miként dolgozták fel magukban a történeteket. Másképpen és másra emlékszik a gyerek és a fiatal anyuka, helyzetüktől, a körülményektől függően változnak a felidézhető, elbeszélhető, fontosnak vagy éppen lényegtelennek tartott részletek. A vészhelyzet legélesebb emlékei a legtöbb érzelmi töltettel bíró, sokszor időtlen (vagy az időt torzán érzékelő) szilánkok.

Hídváry István úgy készítette el az interjúkat, hogy az akkori hitközség vezetőjével azt jó előre megbeszélte, s az interjúalanyok is készülhettek a kérdésekre. A salgótarjáni zsidóság idősebb korosztályának többsége – a hatvanas, hetvenes évek városrendezési munkálatainak következményeképpen – egyébként napjainkig ugyanazon szalagházban él, természetesen kapcsolatban is vannak egymással, mégis az a határozott érzésünk támadhat az egyes kérdésekre adott eltérő válaszokat olvasva, hogy ritka kivételtől eltekintve, legalábbis a rendszerváltás körüli évekig, nem

beszélték ki egymás között az őket ért traumatikus élményeket. Az interjúhelyzet is érezhetően problémát, zavartságot okozott többeknek. A nem politikai, hanem érzelmi, lelki háttérű, nem hivatalos tabusítás tapasztalataim szerint soha nem is oldódott fel teljesen, még a második generáció körében sem.